

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

1 (4) 2024

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 1(4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори. сиёсий фанлар номзоди. профессор.

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети Тарих факултети доценти

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳақимов Назар Ҳақимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гўлнора Абдукаҳхаровна –
т

Гурдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич - юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна - педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;
Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Электрон журнал **1368-сонли гувоҳнома** билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEM S TEAM” масъулияти чекланган жамияти.

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Mustafoyev Abubakr Muhiddin o'g'li</i> XIII VA XIV-ASRDA YASHAB IJOD ETGAN BUXORO FAQIHLARI VA ULARNING ASARLARI TAVSIFI (1-qism).....	9-14
<i>Mirzayev Avazbek</i> ANDIJON TAJRIBA PAXTA DALASI TARIXINING ARXIV HUJJATLARIDA YORITILISHI	15-21
<i>Алиджанова Лазизахон Аббасовна</i> ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА ДИН ВА ТАБОБАТ МАСАЛАСИНИ ЎРГАНИШДАГИ ЁНДАШУВЛАР	22-28
<i>Sobirov Sardorbek Abdusattor o'g'li</i> XIX-ASRNING IKKINCHI YARMIDA SHARQIY TURKISTONDA ROSSIYA VA BRITANIYA IMPERIYALARI RAQOBATI	29-34
<i>Джалолов Бахром Джамолович</i> СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА “ПАХТАЯККАҲОКИМЛИГИ” СИЁСАТИ ВА БОЛАЛАРГА КЎРСАТГАН ТАЪСИРИ	35-39
<i>Махматкулова Нозикой Чориёевна</i> О'ЗБЕКИСТОНДА XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA IRRIGATSIYA-MELIORATSIYA VA QISHLOQ XO'JALIGINI MEKANIZATSIYALASH SOHASIDA YURITILGAN KADRLAR SIYOSATI	40-45
<i>Ochilov Farhod</i> O'ZBEKISTONDA O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINING AHOLINI IJTIMOIIY NIHOYA QILISHDAGI FAOLIYATI	46-52
<i>Ҳамроева Нодира Нормуродовна</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ЕР-СУВ ИСЛОҲОТИ ЖАРАЁНИДА ИЖТИМОИЙ МУОММОЛАР	53-58
<i>Мамажонов Алишер, Алишеров Абдувоҳид Алишерович</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ГИДРОЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРНИНГ БАРПО ЭТИЛИШИ ТАРИХИ	59-65
<i>Tursunov Ravshan Normuratovich</i> XIX-ASRNING IKKINCHI YARMI – XX-ASR BOSHIDA TURKISTON O'LKASIDA SODIR BOLGAN ZILZILALAR TARIXIGA BIR NAZAR	66-71

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

<i>Умурзакова Мўътабархон Нодир қизи</i> СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ СОҲАСИНИ ТИББИЙ СУҒУРТА АСОСИДА МОЛИЯЛАШТИРИШ МОДЕЛИ	72-78
<i>Ro'zmetov Bahodir Shomurotovich</i> TURIZMDA XIZMATLAR MOHIYATI VA UNING IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDAGI O'RNI	79-90
<i>Shanazarova Nilufar Baratovna</i> MILLIY IQTISODIYOTDA TRANSPORTNING AHAMIYATI	91-99
<i>Рахимов Ойбек Бахтиёрович</i> АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИ СУҒУРТА ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ МОХИЯТИ	100-109

<i>Болтаев Нурали Шираматович</i> АГРАР ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА КАДРЛАР САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ АСОСИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ	110-118
<i>Эрханов Муҳаммаджон Абсайитович</i> ДАВЛАТНИНГ ХАЛҚАРО РЕЙТИНГ ВА ИНДЕКСЛАРДАГИ ЎРНИНИ ЯХШИЛАШДА ИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИНГ ЎРНИ	119-124
<i>Жураева Гульзира</i> АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ И УСЛУГАХ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ	125-130
<i>Akbarov Husan O'zbekxonovich</i> BOG'DORCHILIKDA TEXNIK SAMARADORLIKNI TAHLIL ETISHNING PARAMETRIK VA NOPARAMETRIK USULLARI	131-136
<i>Yaqubova Yulduz Raimovna</i> KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING ISHLAB CHIQRISHINI SAMARALI AMALGA OSHIRISH KO'RSATKICHLARI	137-147
<i>Рахимбаев Акмал Азатбоевич</i> ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДЛАРИНИ САНОАТГА ИХТИСОСЛАШУВ ДАРАЖАСИНИ ТАРМОҚЛАР БЎЙИЧА АНИҚЛАШ	148-157
<i>Saidmurodov Feruz Sodiqjon o'g'li</i> SAMARALI SOLIQ SIYOSATI-INNOVATSION RIVOJLANISHGA O'TISHNING ASOSIY SHARTI	158-170
09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна</i> БАҲОУДДИН НАҚШБАНД РУБОЙЛАРИНИ ШАРҲЛАГАН АЛЛОМА	171-175
<i>Шарифходжаева Наргиза Абдуманноновна</i> ФИЛОСОФИЯ СВОБОДЫ, РАВЕНСТВА И СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ МУХАММАДА АЛИ ДЖИННЫ	176-181
<i>Nasimov Azizbek Azimovich</i> АХВОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШИДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ МОНИЯТИ	182-186
<i>Norkulov Olim Nasimovich</i> GLOBALLASHUV JARAYONIDA MIGRATSIYANING AHOLI AXLOQIY QADRIYATLARIGA TA'SIRI	187-191
<i>Хасанов Бобуржон Хакимович</i> ОММАВИЙ НОРОЗИЛИКЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	192-197
<i>Quratboyev Alisher Maxsudovich</i> YANGI O'ZBEKISTON VA IJTIMOY DAVLATCHILIK	198-204
<i>Raxmonberdiyev Islombek Ilxom o'gli</i> SIVILIZATSIYALAR TARAQQIYOTIDA MADANIYATLAR TO'QNASHUVINING IJTIMOY- FALSAFIY AHAMIYATI (Samyuel F. Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asari asosida).....	205-214

<i>Shukurov Orif Jumaboyevich</i> JAMIYATDA YOSHLARNING IJTIMOYIY AKTIVLIGINI OSHIRISH XUSUSIYATLARI VA TAMOYILLARI	215-219
10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
<i>Akhmedov Oybek Saporbayevich</i> THEORETICAL OVERVIEW OF THE DEFINITION “TERM” AND “TERMINOLOGY” IN LINGUISTIC SURVEYS	220-227
<i>Ravshanova Gulrukhbegim Qaxramon qizi</i> ЯНГИ ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ҲАЖВНАВИСЛИК АНЪАНАСИ	228-232
<i>Ortiqova Mavluda Nurmahammadovna</i> AQOID ILMIDA KAROMAT TUSHUNCHASI VA BADIY ADABIYOTDAGI TALQINI	233-237
<i>Uliqova Mavludaxon</i> “QON-QARINDOSH” KONSEPTINI FONETIK-FONOLOGIK SATHDA NAMOYON BO’LISHI	238-243
<i>Rahmonov Asror ibni Nusrat</i> HERMANN HESSE HAYOTI, IJODI VA ADABIYOTDAGI O’RNI	244-252
<i>Raxmatova Dilafruz Nusratilloevna</i> SAMARQAND JADIDCHILIK MAKTABI VAKILLARI ASARLARINING TIL XUSUSIYATI	253-258
<i>Djuraeva Muxlisa Shadiyarovna</i> INGLIZ VA O’ZBEK TILLARIDA OILAVIY NUTQDAGI IJTIMOYIY-MADANIY FARQLAR	259-265
<i>Vokhidova Tamanno Saidjonovna</i> MEDIALINGUISTICS AS A MODERN SCIENTIFIC DIRECTION	266-271
<i>Djurayeva Shahlo G’ulom qizi, Sattarova Ismigul Baxtiyorovna</i> INGLIZ ADABIYOTLARIDA KIRITMA BIRLIKLARINING BADIY SEMANTIKASI	272-277
12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР	
<i>Uzakova Go’zal Sharipovna</i> O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA “YASHIL QURILISH”NI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY MASALALARI	278-286
<i>Murzaev Shuxrat Shavkatovich</i> СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ КАТЕГОРИИ ПРАВОПОНИМАНИЯ	287-293
<i>Qosimov Botirjon Ma’rufjon o’g’li</i> SUD HOKIMIYATINING MOLIYAVIY MUSTAQILLIGI: KONSTITUTSIYAVIY TAHLIL	294-301
<i>Islombek Abdikhakimov</i> QUANTUM COMPUTING AND LEGAL READINESS FOR E-GOVERNMENT SERVICES	302-309
<i>Hodjaeva Shirinxon Olimxon kizi</i> ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ	310-315
<i>Jiyenbayev Bahadir Ospanovich</i> EKOLOGIK AUDITNI HUQUQIY TA’MINLASHNING AYRIM XUSUSIYATLARI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA	316-322
<i>Aliшаев Собир Турсунбоевич</i> СУД ҲУКМИНИ ЧИҚАРИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА РАҚАМЛАШТИРИШ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	323-329

Адембаев Аралбай Куралбаевич

АЙРИМ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ЖИНОЯТ ҚОНУНЛАРИДА ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ
ҲАРАКАТИ ЁКИ УЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ ХАВФСИЗЛИГИ ҚОЙДАЛАРИНИ БУЗИШ УЧУН
ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ 330-339

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Матенов Рашид Бекимбетович, Анатолий Викторович Тряпельников

ЮРИДИЧЕСКИЙ ТЕКСТ КАК ОБЪЕКТ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-
ЮРИСТОВ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ И МЕЖОТРАСЛЕВЫЕ
ПЕРСПЕКТИВЫ 340-346

Xajiyeva Iroda Adambayevna

TALABALARGA ZAMONAVIY O'ZBEK SHE'RIYATI VA FOLKLOR MUNOSABATINI
TUSHUNTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI 347-351

Ayatov Raximberdi Ibragimovich

XORIJIY TILDA TURIZM VA MEHMONXONA BIZNESI SOHASIGA OID SO'Z VA IBORALARNI
O'QITISHDA TIL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH 352-357

Saidova Dilobar Ikrambayevna

MEHRIBONLIK UYLARI TARBIYALANUVCHILARIDA IJTIMOY XULQ-ATVORNI
RIVOJLANTIRISH ZARURATI 358-361

Eshqobilov Elmurod Menglimurod o'g'li

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING
KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI 362-367

Ҳамдамова Шахноза Юсупалиевна

ТИББИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИОН ЁНДАДАШУВ АСОСИДА
ТАЛАБАЛАРНИ КАСБИЙ ЛАЁҚАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ 368-375

Janonova Sitora Berdinazarovna

ТА'ЛИМ ВА ТАРБИYA ТАРАҚҚИYOTИДА КОММУНИКАТИV КОМПЕТЕНСИYA
TUSHUNCHASINING O'RNI 376-381

Турсунбоева Мухлиса Анвар қизи

ТАБИЙ ФАНЛАР ФАКУЛЬТЕТЛАРИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КАСБГА
ЙЎНАЛТИРИЛГАНЛИК АСОСИДА ЎҚИТИШ ПЕДАГОГИК МУАММО
СИФАТИДА 382-387

Bakhadirova Shoxina Nadir kizi

INGLIZ TILIDA GAPIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN MASHQ VA
TOPSHIRIQLARNI ONLINE KO'RINISHDA O'QITISH 388-392

Qurbonova O'lmasoy Usmonovna, Niyozova Shohista Nusratilloevna

OILA BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI 393-397

Xudayberdiyeva Mahliyo Zayniddin qizi

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA INNOVATSION
METODLARI 398-403

Tursunov Ravshan Normuratovich

O'zMU Tarix fakulteti dosenti, tarix fanlari doktori (DSc)
ravshan.tursunov.1980@mail.ru

**XIX-ASRNING IKKINCHI YARMI – XX-ASR BOSHIDA TURKISTON O'LKASIDA SODIR
BOLGAN ZILZILALAR TARIXIGA BIR NAZAR**

Annotatsiya. Maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshida Turkiston o'lkasida sodir bolgan zilzilalar va ularning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini hamda ekologik va epidemiologik vaziyatga ta'siri manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Zilzila, seysmik hodisa, shaharsozlik, me'moriy obidalar va inshootlar, talofat, mahalliy observatoriya, ekologik va epidemiologik muhit.

Tursunov Ravshan Normuratovich

Docent of the Faculty of History of UzMU, Doctor of History (DSc)

**A LOOK AT THE HISTORY OF EARTHQUAKES THAT OCCURRED IN TURKESTAN IN THE
SECOND HALF OF THE XIX CENTURY - THE BEGINNING OF THE XX CENTURY**

Abstract. In the article, the earthquakes that occurred in Turkestan in the second half of the XIX century - the beginning of the XX century and their socio-economic consequences, as well as their impact on the ecological and epidemiological situation, are covered based on the sources.

Keywords: Earthquake, seismic event, urban development, architectural monuments and structures, damage, local observatory, ecological and epidemiological environment.

Турсунов Равшан Нормуратович

Доцент исторического факультета
Национального университета Узбекистана
доктор исторических наук (DSc)

**ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЙ, ПРОИЗОШЕДШИХ В ТУРКЕСТАНЕ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Аннотация. В статье на основе источников освещены землетрясения, произошедшие в Туркестане во второй половине XIX - начале XX века и их социально-экономические последствия, а также влияние на экологическую и эпидемиологическую ситуацию.

Ключевые слова: землетрясение, сейсмическое событие, градостроительство, памятники и сооружения архитектуры, ущерб, местная обсерватория, эколого-эпидемиологическая среда.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I1Y2024N09.1>

Tabiiy ofatlar o'zining vayronkorligi bilan nafaqat tabiatga balki, davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshida Turkiston o'lkasida ham ko'plab tabiiy ofatlar, jumladan, zilzilalar sodir bo'lib,

aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini og'irlashtirgan. Shuningdek, tabiiy muhitni o'zgarishiga, epidemiologik kasalliklarni ko'payishiga sabab bo'lgan.

Azaldan Turkiston o'lkasida shaharsozlikka alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, mamlakat hududida mahobatli me'moriy obidalar va inshootlar ko'plab barpo etilgan. Biroq tabiiy ofatlar va insoniyat ta'siri natijasida ular bizgacha mukammal asl holicha yetib kelmagan. Jumladan, kuchli zilzilalar oqibatida ularga jiddiy zarar yetgan. 1823 yil, 1897 yil, 1902 yil 3 dekabrda Andijonda, 1897 yil 5 sentabrda Samarqandda sodir bo'lgan kuchli zilzilalar insonlar hayotini izdan chiqarishi bilan bir qatorda bino va inshootlarni vayron etgan.

1878 yilda tashkil etilgan Toshkent astronomiya va fizika observatoriyasi ham o'lkada sodir bo'lgan zilzilalar, seysmik hodisalarni tadqiq etib, 1900-1916 yillar mobaynida Turkistonning Andijon, Farg'ona, Toshkent va boshqa hududlarda kuzatilgan yer silkinishlari haqida qimmatli ma'lumotlar bergan[1; 13-6.].

1. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Toshkentda zilzilalar tez-tez sodir bo'lib turgan. Jumladan, Toshkentda 1866 yil iyul oyining oxirida, 1868 yil 23 mart, 1878 yil 18, 21 fevral, 1883 yilning 19 mart va 15 oktabrida, 1886 yil 17 noyabr, 1888 yil 29 oktabr, 1902 yil 16 aprel, 22, 31 avgust, 1906 yil 26 yanvar, 23 sentabr, 22 noyabr, 1910 yil 5 noyabr, 22 dekabr, 1911 yil 21 iyunda zilzilalar kuzatilgan. 1868 yili 23 mart kuni tungi soat 2-15 da bo'lib o'tgan zilzila oqibatida mahalliy aholi yashaydigan joylardagi vayronalar ostida 15 nafar odam vafot etgan. Garchi mustahkam qurilgan bo'lsa-da, general-gubernator uyi ham tabiiy ofatdan ancha talofot ko'rgan edi. 1878 yili 18 fevral kuni soat kunduzgi 11, 12 da, 21 fevral kuni soat ertalabki 8-20 da yer silkinishi kuzatilib, u bir necha soniya davom etgan. Toshkentda 1883 yili uch marotaba zilzila bo'lgan bo'lsa, eng kuchli tebranish shu yilning 15 oktabr kuni sodir bo'lib, yer ostida kuchli gumburlashlar uzoq vaqt eshitilib turgan. 1886 yil 17 noyabrda ertalab soat 9 va 10 lar orasida bo'lib o'tgan zilzilaning kuchi yuqori bo'lib, Toshkent shahrining mahalliy aholi yashaydigan qismida 7 ta uy, 2 ta ayvon, 5 ta otxona, 40 ta devor vayron bo'lgan va 3 ta masjid buzilib ketgan. Shaharning ruslar yashaydigan qismida ham binolar zararlangan. Shuningdek, tabiiy ofat natijasida bir qizaloq nobud bo'lgan[2; 482-483-6.].

1888 yil 16 noyabr kuni Turkiston general-gubernatorligining bir nechta hududida uncha kuchli bo'lmagan zilzilalar sodir bo'ladi. Zilzila oqibatida Toshkentdagi binolarga va shahar aholisiga umuman zarar yetmagan. Samarqandda yer osti tebranishlari juda sust, ya'ni deyarli his qilinmagan. Faqatgina Xo'jand uyezdi hududida ro'y bergan yer silkinishida ayrim davlat idoralari binosi talofat ko'rgan. Ayniqsa, Kastakoza pochta stansiyasi va uezd boshqarmasi, shuningdek, mahalliy aholining bir necha uylari ko'proq zararlangan. 15 kishi nobud bo'lgan, 13 kishi jarohatlangan[3].

1897 yilning 25 sentabridan 26 sentabriga o'tar kechasi sodir bo'lgan zilzila natijasida Mingtepa volostining Tojik qishloq jamiyatiga qarashli Tojik qishlog'idagi Eshon Muhammad Ali Xalfa Hoji Usta Masobirov (Dukchi Eshon) masjidining yangidan qurilayotgan minorasi maktabxona ustiga qulagan va buning oqibatida uch kishi halok bo'lgan[4].

1897 yil 5 sentabrda kechki soat 8⁰⁰da O'shda avvaliga tuproq chayqalishidan boshlanib, keyin tebranishga o'tgan va kamida 20 soniya davom etgan anchagina kuchli zilzila kuzatilgan. Yer ostidan shovqin eshitilmagan. Kechki soat 10⁰⁰dan 15 daqiqa o'tganda tebranish yanada ko'proq kuch bilan takrorlangan, binolarga shikast yetmagan[5].

Ma'lumotlarga ko'ra, 1901 yilga qadar Turkiston o'lkasida zilzilalarni qayd etish mahalliy observatoriya tomonidan yuritilmagan. Aynan shu yildan boshlab, seysmik asboblari

oʻrnatilgandan soʻng, zilzilalarni qayd etish ilmiy koʻrinishga ega boʻlgan. Toshkent observatoriyasi mutaxassislari tomonidan 1901 yildan 1907 yilgacha qilingan hisobotlar boʻyicha, Toshkentda bevosita sezilgan zilzilalar yangicha uslubda aniqlangan.

1902 yil 3 dekabr kuni ertalab soat 10 da sodir boʻlgan zilzila Andijon shahrini butkul yer bilan yakson qilgan. Zilzila oqibatida moddiy zarar taxminan 11.933.806 rublgacha deb hisoblangan. Bu ofat 4652 nafar aholining, asosan mahalliy aholining hayotiga zomin boʻlgan. Yer qimirlashidan oldin Andijonning ruslar yashaydigan qismida 123 ta xususiy uy va mahalliy aholi istiqomat qiluvchi qismida 10000 tagacha uy-joy mavjud boʻlib, ularda 50000 nafargacha aholi istiqomat qilgan[6; 175-6.].

Andijon shahri va uning atroflarida sodir boʻlgan zilzila oqibatlarini bartaraf etish, tabiiy ofatdan zarar koʻrgan aholiga yordam koʻrsatish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirilgan. 1902 yil 6 dekabrda Margʻilon shahar boshligʻining Fargʻona viloyati harbiy gubernatoriga yoʻllagan bayonotida Margʻilon shahar gʻaznasidan 25 ming rubl pul mablagʻlari olinib, undan 20 ming rubl mablagʻni Andijon va Margʻilon uezdi tub aholisiga yordam sifatida ishlatish hamda 5 ming rubl mablagʻni Andijonning rus qismida yashovchilarga ishlatishga ruxsat berganligi qayd etilgan. Mazkur yordam asosan oziq-ovqat mahsulotlarini muhtoj aholiga yetkazish, imkoni tugʻilsa, ularga kiyim-kechak va isitish boʻyicha yordam koʻrsatishga moʻljallangan[7].

Zilzila oqibatida aholi qishgi mavsumda boshpanasiz, oziq-ovqatsiz, kiyim-kechaklarsiz qoladi. Bunday ogʻir falokat tufayli aholiga yordam berish uchun Andijonning rus aholisi yashaydigan qismida rohib Aristotelev, katta shifokor Fegler, soliq inspektori Vetberg, yer oʻlchovchi Starikov, veterinar Kurovskiy, shahar deputatlari Penskiy va Korovayevlar, Penskaya va Starikova xonimlari ishtirokida qoʻmitalar tashkil etilgan. Mahalliy qismda va volostlarda tub aholi xohishiga koʻra, obroʻ-eʻtiborli mahalliy aholi vakillaridan qoʻmitalar tuziladi. Qoʻmitalar ichidan bir guruh yetakchi rahbarlar boʻlgan[8].

1902 yil 3 dekabr zilzilasi Andijon shahri binolariga taʼsirini oʻrganish uchun maʼmuriyat shaharning ruslar yashaydigan qismi binolari, temir yoʻl stansiyalari, qalʼa va mozorlari hamda “Juma”, “Abdurahmon Oftobachi”, “Musulmonqul” masjid va madrasalarini va ushbu hududga olib keluvchi yoʻl oʻtgan tumanni koʻzdan kechirgan. Guvohlarning deyarli barchasi zilzila keskin silkinish va zarbalar shaklida sodir boʻlganligini taʼkidlashgan. Qolaversa, binolarning zararlanganlik darajasi va qulashi buni tasdiqlagan. Zilzila oqibatlarini oʻrgangan mutaxassislar “3 dekabrda sodir boʻlgan zilzilaning bergan achchiq sabogʻidan xulosa chiqarib, kelajakda Andijon hududlarida xom gʻishtli devordan uy qurishdan butunlay voz kechishga toʻgʻri keladi”[9] deb xulosa chiqarishgan. Mustamlakachilik siyosatining achinarli koʻrinishlaridan biri bu mahalliy aholiga nisbatan past nazar bilan qarash boʻlib, bu holatni Andijondagi zilzila natijasida yaqqol koʻrish mumkin. Xususan, zilzila sodir boʻlgan Fargʻona viloyatida asosan rus aholisiga katta yordam berilganligi, Qizil Xoch tashkiloti tomonidan 30 ta yuk tashish vagonlariga barcha qulayliklarni yaratib, Andijon uezdidagi rus aholisiga topshirilganligi[10] Rossiya imperiyasi va Turkiston general-gubernatorligining vaziyatga adolatsizlarcha yondashganligini isbotidir. Qolaversa, tabiiy ofatning qish faslida boʻlganligini inobatga oladigan boʻlsak, uy-joylari vayronaga aylangan mahalliy aholi vakillari sovuqdan qattiq aziyat chekishgan.

1903 yil 13 fevralda Turkiston general-gubernatori, general-leytenant N.A. Ivanov imzosi bilan Peterburgga Harbiy vazir nomiga joʻnatilgan xatda Andijondagi yer qimirlashi

natijasida talofat ko'rgan aholiga boshqa hududlardan moliyaviy va insonparvarlik yordami ko'rsatilganligi qayd etilgan. Jumladan, 1902 yil 3 dekabr kuni Andijonda sodir bo'lgan zilzila oqibatida zarar ko'rgan hududlardagi vayronalarni tiklash, insonlarga yordam ko'rsatish maqsadida Xiva xoni andijonliklar foydasiga 2 ming rubl, Asfandiyor To'ra esa 500 rubl xayriya qilgan. Bundan tashqari, xonlik aholisi tabiiy ofatdan zarar ko'rganlarga uch ming rubl miqdoridagi mablag'ni to'plab bergan. Buxoro amirligi tomonidan ham uch ming rubl miqdorida xayriya yordami ko'rsatilgan. Xiva va Buxoro hukumatiga xayriya ishlarini amalga oshirganliklari uchun general-gubernatorlik tomonidan minnatdorlik bildirilgan[11; 214-6.].

E'tirof etish lozimki, o'zbek xalqi azaldan olijanob fazilat va qadriyatlarga ega bo'lib, buni Andijondagi zilzila misolida ham ko'rish mumkin. Jumladan, Farg'ona viloyatiga xususan, tabiiy ofatdan jiddiy zarar ko'rgan hududlar uchun Xiva va Buxoro hukumati hamda aholisi tomonidan moliyaviy va insonparvarlik yordamlarining ko'rsatilishi xalqimizning yuksak ma'naviy fazilatining yaqqol ko'rinishidir.

Arxiv hujjatlariga ko'ra, 1907 yil 8 oktabrda Turkiston general-gubernatoriga Samarqand viloyati harbiy gubernatori tomonidan Samarqandda 8 oktabrda sodir bo'lgan Rossi-Forel shkalasi bo'yicha mahalliy kuzatuvlarda aniqlangan zilzila kuchining ko'rsatkichlari va tabiiy ofatdan keyingi holat to'g'risida hisobot berilgan[12].

Samarqandda yer qimirlashi ertalab sodir bo'lganligi uchun ham sarosima holati kuzatilmagan. Shunga qaramay, hamma odamlar ko'chaga yugurib chiqqan. Harbiy gubernator yordamchisining xabariga ko'ra, "zilzila vaqtida viloyat qamoqxonasida mahbuslar juda qo'rqib qolgan. Chunki qamoqxona nazoratchilari va navbatchilar hammasi tashqariga yugurib chiqib ketishgan. Ushbu vaziyatda kichik nazoratchi Ivan Parshakov mardlik ko'rsatib, mahbuslarni tashqariga olib chiqqan"[13].

Samarqand shahrining ruslar yashaydigan hududida zilzila oqibatida hech kim zarar ko'rmagan, ammo shaharning mahalliy aholi yashaydigan qismida qurbonlar kuzatilgan. Jumladan, zilzila vaqtida Xabasi mavzesida mahalliy aholi vakili U.Sadiqboyeva o'zining eski kulbasida bo'lib, birinchi silkinishdan so'ng u tashqariga yugurib chiqayotganida ustiga omborxonaning devori qulashi oqibatida halok bo'lgan. Marhumaning tanasi butunlay mayib holda chiqarib olingan. Shuningdek, yer silkinishi vaqtida buxorolik yahudiylar mavzesida yashovchi Xanna Xafizova mavzedagi ko'cha bo'ylab ketayotganida uchib kelgan g'isht uning bosh chanog'i yorilishiga olib kelib, bu uning bir lahzada hayotdan ko'z yumishiga olib kelgan. Shaharda boshqa qurbonlar bo'lmagan[14; 235-6.].

Samarqandda sodir bo'lgan tabiiy ofatning birinchi 2 ta kuchli silkinishlaridan keyingi silkinishlar aholini sarosimaga solib qo'ygan. Hattoki, keyinchalik bundan ham kuchli dahshatli yer qimirlashi kelishi mish-mishlari tarqalib ketgan. Mahalliy ma'muriyat aholini tinchlantirib, ularni fikri xato ekanligini tushintirishgan, aholi biroz bo'lsa-da, sarosimadan qaytgan.

Birinchi silkinishdan so'ng amalga oshirilgan tekshiruvlardan so'ng, uezd boshqarmasi binosi, Qizlar gimnaziyasi binosi, G'aznachilik binosi, Amir Temur maqbarasining masjidi, Ruhobod masjidi, Ulug'bek minorasi kabi davlat va xususiy binolar jiddiy zarar ko'rganligi aniqlangan[15]. Shuningdek, mahalliy va rus mavzellarida ko'plab uylarga darz ketgan, ularda suvoqlar ko'chgan. Ko'pchilik eski ombor, kulba, paxsa uylar buzilib ketgan. Sherdor masjidining taxminan 3 kv. sajen yuzasiga ega gumbazi, Bibixonim gumbazi esa qisman qulab

tushgan. Barcha buyumlar va materiallar mutavvaliga topshirilgan. Qulab tushgan materiallarni o'g'irlanishdan asrash uchun qo'riqlash yo'lga qo'yilgan[16].

1910 yili 5 noyabrda Toshkentda soat kechki 8 dan 7 daqiqa o'tganda qattiq gumburlash bilan birga kuchli yer qimirlashi kuzatilgan. 1910 yilning 22 dekabrda ertalabki soat 4⁰⁰dan 4 daqiqa o'tganda qattiq yer silkinishlari sodir bo'lib, u uxlab yotgan fuqarolarning nafaqat uyg'onishlariga, balki, qo'rquv bilan sakrab o'rinlaridan turishga majbur qilgan. Ularning ko'plari qo'rquvdan yugurib ko'chaga, hovliga ichki kiyimda yoki ustilariga yopinchiqlar yopib olgan holda chiqishgan edi. Osilib turgan lampalar tebranib, uzun mayatnigi bor soatlar to'xtab qolgan, idish-tovoqlar jaranglagan edi. Vokzal oldidagi ba'zi binolarda bilinar-bilinmas yoriqlar paydo bo'lgan. Bu zilzilaning kuchi Rossi va Forel shkalasi bo'yicha 5 ball deb baholangan. Toshkent shahrida 1911 yil 21 iyunda kechki soat 6⁰⁰dan 11 daqiqa o'tganda sodir bo'lgan zilzilaning ham kuchi 5 ballni tashkil etgan[17; 483-6.].

Milliy taraqqiyparvar tomonidan ham gazetalarda, xususan, "Sadoi Farg'ona" gazetasi sahifalarida mintaqada sodir bo'lgan zilzilalar haqida ma'lumotlar berib borilgan. Jumladan, 1914 yilning 26 may dushanba kunida Toshkentda zilzila bo'ladi. "Yerning harakatidan og'ir narsalar ham yerga tushdi, yiqildi. Zilzila bo'lur oldidan yer ostidan qaldiramoq dovushlari ham eshitildi"[18] deb yozilgan. Gazetada 1914 yilning 3 iyun kuni kechasi Olma-Otada[19], 1914 yilning 2 iyul kuni kunduzi Ho'qandda ham zilzila[20] sodir bo'lganligi bayon etilgan.

Umuman olganda, Turkiston o'lkasida sodir bo'lgan zilzilalar aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatmasdan qolmagan. Ko'plab bino va inshootlar zarar ko'rgan. Insonlar, chorva va boshqa turdagi jonzotlar nobud bo'lgan. Tabiiy ofat natijasida zilzila sodir bo'lgan hududlardagi ekologik va epidemiologik muhit izdan chiqqan.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Ўзбекистон ҳудудида табиий фанлар йўналишидаги илмий тадқиқот ва экспедициялар (XIX аср – XX аср бошлари) [Матн] / Лойиҳа раҳбари Д.Х.Зияева. – Тошкент: "Akademnashr", 2019. – Б.13.
2. Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем. – Тошкент, 1912. – С.482-483.
3. O'zMA, I-1-fond, 4-ro'uxat, 56-yig'ma jild, 7-varaq.
4. O'zMA, I-19-fond, 1-ro'uxat, 5297-yig'ma jild, 8-varaq.
5. O'zMA, I-19-fond, 4-ro'uxat, 284-yig'ma jild, 28-varaqning orqasi.
6. Ежегодник Ферганской области. Том II. – Новый Маргелан. 1903. – С.175.
7. O'zMA, I-1-fond, 28-ro'uxat, 553-yig'ma jild, 70-varaq.
8. O'zMA, I-1-fond, 28-ro'uxat, 554-yig'ma jild, 110-varaq.
9. O'zMA, I-1-fond, 28-ro'uxat, 554-yig'ma jild, 132-varaq.
10. O'zMA, I-1-fond, 28-ro'uxat, 556-yig'ma jild, 303-varaq.
11. Tursunov R.N. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ekologik vaziyat va atrof-muhit muhofazasi masalalari [Matn]: Monografiya / R.N.Tursunov. – Toshkent: "Firdavs-Shoh nashriyoti". 2023. – B. 214.
12. O'zMA, I-1-fond, 4-ro'uxat, 1171-yig'ma jild, 38-varaq.
13. O'zMA, I-1-fond, 4-ro'uxat, 1171-yig'ma jild, 38-varaq.
14. Турсунов Р.Н. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида Туркистон ўлкасида экологик вазият ва атроф-муҳит муҳофазаси масалалари [Матн]: Монография / Р.Н.Турсунов – Тошкент: "Firdavs-Shoh nashriyoti". 2023. – Б.235.
15. O'zMA, I-1-fond, 4-ro'uxat, 1171-yig'ma jild, 38-varaqning orqasi.
16. O'zMA, I-1-fond, 4-ro'uxat, 1171-yig'ma jild, 39-varaqning orqasi.

17. Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем. – Тошкент, 1912. – С.483.
18. Зилзила. Туркистон хабарлари. // Садои Фарғона. 1914 йил 1 июнь.
19. Зилзила. Ҳўқанд хабарлари. // Садои Фарғона. 1914 йил 6 июль.
20. Зилзила. Туркистон хабарлари. // Садои Фарғона. 1914 йил 42-сон.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 1 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).